

УДК 371.213.3

*Любовий В. А.,
асистент кафедри
соціальної педагогіки
та соціальної роботи,
помічник ректора
Глухівського національного
педагогічного університету
ім. О. Довженка*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ГЕНДЕРНЕ ПИТАННЯ

Формування комунікативної компетентності починається з розуміння толерантності як визначальної демократичної цінності, базується на вихованості, культурі й освіті особистості та визначається ступенем соціалізації. Ефективність виховного процесу залежить від адаптації вищого навчального закладу до вимог освітнього середовища з високим рівнем комунікативності, його доступності та актуалізації через застосування інтерактивних освітніх технологій.

***Ключові слова:** відкрите суспільство, гуманізація вищої освіти, соціалізація, комунікативна компетентність, інформаційно-комунікативний обмін, гендерно-правове виховання, соціальні ролі, освітня технологія “Дебати”.*

Формирование коммуникативной компетентности начинается с понимания толерантности как определяющей демократической ценности, базируется на воспитанности, культуре и образованности личности и определяется степенью социализации. Эффективность

воспитательного процесса зависит от адаптации высшего учебного заведения к требованиям образовательной среды с высоким уровнем коммуникативности, его доступности и актуализации через применение интерактивных образовательных технологий.

Ключевые слова: *открытое общество, гуманизация высшего образования, социализация, коммуникативная компетентность, информационно-коммуникативный обмен, гендерно-правовое воспитание, социальные роли, образовательная технология “Дебаты”.*

The process of the forming future social specialists' communicative competence begins from the understanding of the meaning “tolerance”, as the democratic value. This process is based on the personality's cultural, educational and upbringing levels. The process of the forming future social specialists' communicative competence is determined by the socialization degree. Educational process' effectiveness depends on the higher educational institution's adaptation to the informative surrounding with high communication level, its intelligibility and actualization by means of interactive educational technologies.

Keywords: *open society, the humanization of the education, socialization, communicative competence, informationally communicatory interchange, gender lawful education, social roles, “debate” as educational technology.*

Ефективність застосування освітніх технологій і методик виховання, які утворюють новітній рівень навчально-виховного процесу в вищих навчальних закладах (вишах), залежить від розуміння учасниками педагогічного процесу необхідності визначати та всіляко відстоювати пріоритет права особистості над правом колективу (спільноти) та держави (суспільства). Формування комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників у вишах є першочерговим завданням з огляду на застосування політики демократичності та вільного вибору, автономності діяльності вищих навчальних закладів, що декларується новими редакціями законодавчих актів, які регулюють систему відносин вищої освіти, функціонування відкритого суспільства в цілому. Виключно в умовах толерантного ставлення до гострих суспільних проблем, які мають коріння у свідомому потуранні принципу пріоритетності прав людини (в т. ч. гендерної рівності), з одного боку, та на войовничому несприйнятті негативних явищ, що мають місце в сучасному суспільстві (від сексизму, рабства, торгівлі людьми

до проявів дискримінації при працевлаштуванні, доступу до використання соціальних прав, можливості успішної соціалізації, доступу до соціальних послуг тощо), з другого боку, неможливо знайти опору для соціальної гармонії та балансу, загальносуспільного розвитку. З огляду на перспективи наукового пошуку в напрямку соціальної гармонії в суспільстві, К. Поппер відзначав: “Єдиний відкритий перед суспільними науками шлях полягає в тому, щоб геть забути про словесні виверження й енергійно взятися за практичні проблеми нашого часу за допомогою теоретичних методів, що, по суті, одні й ті самі для всіх наук. Я маю на увазі метод проб і помилок, метод висування гіпотез, які можна перевірити практично, а також метод піддання їх практичній перевірці. Потрібна така соціальна технологія, результати якої можуть бути перевірені шляхом послідовної соціальної інженерії” [7, с. 240]. Єдиною умовою такого застосування науки задля соціального розвитку є відкрите суспільство, тобто таке, яке побудоване на демократичній основі функціонування держави. Вперше дилему відкритого та закритого суспільства сформулював австрійський філософ К. Поппер у своїй основній роботі “Відкрите суспільство та його вороги” (1945) [7]. Поппер писав, що вірить в існування абсолютної істини, але не вірить тому, хто вважає, що володіє нею. Згідно з К. Поппером, знання постійно збільшуються, а всі висновки є тимчасовими. Знання вдосконалюються тільки за рахунок їх спростування – суворої громадської перевірки ідей і думок. Поппер підкреслював особливу цінність розвитку у вільної людини критичного (недогматичного) мислення, тобто спільного процесу діалогу та відкритого обговорення тих чи інших проблем, що стосуються реалізації основних прав і свобод людини. Полярні форми сприйняття такого соціального феномену, як комунікативна компетентність, проблем його формування та застосування в суспільстві, не дають можливості терміново зруйнувати стійкі стереотипи та забезпечити високий рівень суспільної моралі, застосувати його в процесі виховання молоді як першорядної складової загальної фаховості. Ситуація потребує поступового інтегрування сучасних соціально-педагогічних технологій в процесі суспільного розвитку, роз’яснення та пропагування передового досвіду застосування навчальних програм (моделей, проектів) набуття комунікативної компетентності майбутніми фахівцями соціальної сфери для високої ймовірності вирішення складних соціальних конфліктів, регулювання гендерного права, протидії насильству в сім’ї, практики здійснення програм соціальної допомоги.

Актуальність піднятої теми полягає в необхідності застосувати активний процес формування комунікативної компетентності (набуття

досвіду застосування комунікативних компетенцій, набутих у навчально-виховному процесі вищів) для успішного інтегрування прав людини, гендерних цінностей як визначального правового базису соціальної роботи. В процесі реформування системи вищої освіти, яка триває в Україні і базується перш за все на гуманізації навчально-виховного процесу, чітко визначається мета – забезпечити дотримання прав людини у вишах з паритетом прав студентів як чоловічої, так і жіночої статі. Більшість соціальних проблем суспільства ґрунтуються на порушенні засадничих правових принципів, розуміння чого вказує на необхідність активізувати пошук нових шляхів для запровадження сучасного підходу до соціально-педагогічного вирішення гендерного питання на підставі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи.

У системі підготовки фахівців соціальної роботи із застосуванням правового виховання та в його складовій – гендерному вихованні – успішно застосовується освітня технологія “Дебати” як інноваційна форма соціалізації молоді, що в результаті з-поміж іншого априорі дозволяє забезпечити високий рівень комунікативної компетентності.

“Дебати” – інтелектуальне формально-рольове змагання (гра) у Британському (Світовому) форматі парламентських дебатів. Застосування дебатів у освітньо-виховному процесі створює умови для високого рівня соціалізації молоді, виховувати активних і компетентних громадян, які популяризують функціонування демократичних механізмів розвитку “відкритого суспільства”, формують комунікативну компетентність майбутніх соціальних працівників. Для молоді людини період навчання у виші – це підготовка до трудової діяльності, яка у найближчому майбутньому повинна стати для неї основним джерелом існування та засобом особистісної самореалізації. Гендерний підхід у питанні соціалізації вказує на рівність прав і можливостей для молодих людей незалежно від статі у відповідності до потреб розвитку особистості. Без наявності високого рівня комунікативної компетентності бути переконливим неможливо. Від цього компонента в першу чергу залежить успішність соціалізації особистості.

Формування світогляду, що базується на ставленні до людини як до найвищої цінності, стимулювання гармонійного розвитку й прояву творчого потенціалу особистості в праці – основа гуманізації сучасної освіти, яка є фактично платформою застосування ефективних комунікативних технологій як навчально-виховного, так і професійного спрямування. Але такий підхід може залишитися набором декларативних намірів, якщо на практиці не вживати заходів для поліпшення умов

взаємодії викладача та студента, переведення студента на рівень активного суб'єкта навчального процесу, практичного застосування принципів гендерної рівності та права на повну самореалізацію особистості у виші, необхідності формування комунікативної компетентності. Проблемаам гуманізації системи освіти та підвищенню ефективності навчально-виховного процесу у вищій школі з акцентом на необхідності створення гендерно-сприятливого середовища на базі формування комунікативної компетентності присвячені наукові роботи та дослідження педагогів і психологів: С. Архангельського, Г. Балли, Е. Барбіної, І. Бежа, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Заброцького, А. Капської, А. Касьянкової, М. Коць, Л. Міщик, Н. Ничкало, В. Носкова, В. Семиченко, Н. Чухим та ін. Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок про те, що особистісні характеристики в контексті гуманізації освіти мають сприяти розкриттю творчого потенціалу студента, формуванню інтересів і мотивів його діяльності, вихованню потреб цілеспрямованої комунікативної взаємодії викладача та студента, яка спрямована на ефективне засвоєння засад комунікативної компетентності як запоруки фахової самореалізації в майбутньому. Залучення студентів до вирішення актуальних проблем суспільного життя, зв'язок нової інформації з раніше набутими знаннями потребує ефективної співпраці та взаємодії між науково-педагогічним колективом і студентами з врахуванням інтересів гендерно-чутливого середовища, комунікативного обміну та застосування дієвих механізмів соціального партнерства в процесі підготовки до професійної діяльності. Проблематику впливу комунікативної компетентності на фахову самореалізацію особистості досліджували українські дослідники: Н. Боярський, І. Бобришев, Л. Долинська, Л. Міщик, О. Пометун, В. Черевко, А. Ярошенко. Іноземними дослідниками С. Джонсоном, С. Наумовим, Н. Харві-Девісом, О. Холостовою, О. Фрілі, А. Шнайдером здійснено дослідження впливу освітньої технології "Дебати" на ефективність набуття комунікативних компетенцій у процесі соціалізації молоді.

Проблема молодіжної соціалізації в умовах вишу, як базис формування комунікативної компетентності професіоналів соціальної роботи, нерозривно пов'язана з проблемою гендерних взаємостосунків. За більшістю означень, соціалізація особистості – це засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей. Одним з основних складників соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей, що неможливо без ефективних знань і навичок комунікативної компетентності. В соціальних ролях закріплені норми та правила соціальної

поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання соціальних ролей [4, с. 141]. Комунікативна компетентність майбутнього соціального працівника в цьому зв'язку є результатом застосування комплексу комунікативних компетенцій, знань, навичок на практиці, успішним досвідом виконання фахових первинних завдань соціальної допомоги та в процесі соціалізації на етапі навчання у виші в цілому. Дослідження науковців переконують, що комунікативні уміння пов'язані з організацією взаємин, раціональної взаємодії в системі “людина – людина” і є властивістю особистості, що заснована на вольових якостях і характерологічних рисах, здібностях, набутих на основі раніше одержаних знань і навичок досвіду та виявляється в умінні виконувати комунікативну діяльність у поновлюваних умовах. Володіння комунікативними уміннями переводить процес спілкування зі стихійного у керований [3, с. 3–23].

На думку О. Холостової, компетентність у спілкуванні означає володіння комплексом особистісних можливостей, це один із показників психологічної зрілості та загальної компетентності. Основою комунікативної компетентності є соціальний інтелект [9, с. 130]. Провідним показником комунікативної компетентності є вміння слухати.

Комунікативну компетентність майбутнього педагога М. Коць розуміє як сукупність сформованих на достатньому рівні професійних знань, комунікативних і організаторських умінь, здатностей до самоконтролю, емпатії, засобів побудови ефективної взаємодії у професійній діяльності [2, с. 54].

Саме в питанні набуття успішного досвіду комунікативного обміну, закріплення норм і правил поведінки (публічної дії та публічної промови-спілкування) для успішної соціалізації, застосування системи знань, навичок і практичного досвіду найбільш ефективно діють інтерактивні технології організації рольових ігор, до яких відносяться і формальні дебати (Британський та Світовий формат парламентських дебатів). Учасникам дебатів відводяться ролі підтримки (урядова лінія) або спростування (опозиційна лінія) тієї чи іншої тези, проекту соціальних змін тощо. Дебати мають форму інтелектуальної гри, в якій беруть участь чотири команди по дві особи в кожній, визначені правила та порядок дебатування, обмежений час на промову тощо. Важливо відзначити, що одним з основних елементів дебатування є виконання функцій рольової гри і передбачає дотримання гендерної рівності по відношенню до учасників дебатів. Дебатові під час гри виконує роль, яка моделює поведінку відповідальної та здатної приймати рішення

особистості, що надає практичні навички лідерства незалежно від статі. Рольова поведінка – це найважливіший вид соціальної поведінки, а соціальні ролі – це засіб входження особистості в групу, в соціум, форма соціальної адаптації та особистісного самовираження водночас. Особливості рольової соціалізації полягають не лише в застосуванні суспільних очікувань щодо соціальних ролей, а й у рольовому розвитку особистості, тобто формуванні психологічних ролей, як соціальних, так і особистісних, міжособистісних, характерних, життєвих тощо [4, с. 142].

Освітня технологія “Дебати” вчить використовувати спонтанний стиль викладу – не читати з листка підготовлену промову, але й не говорити зовсім без записів. Участь у дебатах, природно, веде за собою покращення навичок публічного мовлення. О. Фрілі зазначав: “Оскільки композиція і виклад дебатної промови є чинниками, які визначають ефективність аргументів, дебатерів треба заохочувати обирати, впорядковувати та представляти їх матеріали, дотримуючись кращих принципів публічного мовлення” [10, с. 54].

Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям. Статеві та гендерні ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі засвоєваних людиною ролей. Ці ролі тісно пов’язані з усвідомленням себе представником певної статі та нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов’язані зі статевою та гендерною ідентичністю особистості [4, с. 142].

Для того, щоб процес успішної соціалізації молоді відбувався під впливом ефективних педагогічних методик у прийнятній (корисній і цікавій) формі, потрібно створювати штучні (ігрові) умови для виявлення особистісних комунікативних якостей (публічність, предметна компетентність, відповідальність, готовність до психофізичних випробувань, пов’язаних з перебуванням у стресовій ситуації публічного виступу тощо), які притаманні як чоловікам, так і жінкам. Досвід проведення тренінгових занять за освітньою технологією “Дебати” в процесі формування комунікативної компетентності учнівської та студентської молоді доводить дієвість такого підходу з метою популяризації гендерних принципів спілкування, ефективного вирішення завдань гендерно-рольової соціалізації.

Актуальною залишається проблема встановлення в конкретному вищому навчальному закладі таких умов і можливостей для успішної соціалізації (самореалізації) студентського загалу, які дозволяють утверджувати функціонування гендерно-сприятливого середовища та забезпечувати формування комунікативної компетентності.

Наукові дослідження й щоденні педагогічні спостереження свідчать, що чоловіки та жінки страждають від недосконалості міжособистісних стосунків, гендерної нечуйності у спілкуванні, тобто від низького рівня комунікативних компетентностей. На думку Л. Долинської та В. Черевко, комунікативна компетентність є інтегральною якістю особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності [4, с. 109]. Застосування інтерактивних комунікативних технологій у сфері створення гендерно-сприятливого середовища у виші створює умови для успішного засвоєння учасниками засадничих принципів і категорій соціалізації, набуття практичних навичок успішного тематичного спілкування, інформаційно-комунікативного обміну. При цьому формування комунікативної компетентності студентів, невід'ємною складовою якої є гендерна компетентність, відбувається за тими ж закономірностями їхнього розвитку, за якими здійснюється процес соціалізації особистості взагалі. Соціалізація особистості студента охоплює всі сфери його життя, зумовлюючи вибір моделей поведінки, в тому числі й гендерної. Особливо важливо розвинути такі практичні навички, які дозволять позитивно сприймати власний досвід у сфері такого соціально-комунікативного феномену, як тематичне спілкування. Роль педагога (дебатного тренера, керівника дебатного клубу, соціального працівника) в процесі створення штучних (формально-ігрових) умов спілкування полягає в тому, щоб зруйнувати наявні в суспільстві гендерні стереотипи, бути провідником нової культури мислення, відчуттів, поведінки, носія знань, етичних орієнтирів, творця гендерно-рівноправної системи взаємостосунків. Як зазначає Л. Міщук, педагог має бути готовим запропонувати нові способи спілкування, вийти за рамки консерватизму його змісту, в якому відбувається не тільки гальмування інтелектуальних і духовних потенцій особи молоді, але й врешті-решт вони залишаються незатребуваними самим суспільством [4, с. 122].

Складні питання сприйняття та розуміння правових проблем, до яких відноситься і проблематика формування гендерно-чутливого середовища у виші (особливо у випадку спроби інтегрувати їх у суспільне оточення та територію місцевої громади або системи освіти),

потребують практичного обслуговування у формі дискусії, що базується на демократичних принципах, порядку та правилах. Досліджуючи соціально-педагогічні аспекти застосування такої складової правової освіти, як гендерне право в середовищі вищого навчального закладу, Л. Міщик у своїй монографії “Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства “Факультет – громадська організація” (2006) звертає увагу на те, що спілкування в рамках комунікативного підходу припускає опору на механізми, що регулюють поведінку людей як учасників соціальних процесів, наявність між ними вербальних і невербальних контактів, передачу, сприйняття та інтерпретацію інформації, висуває аспекти відносин і інтеракцій на перше місце [5, с. 109]. Формалізовані дебати розглядаються як ефективна інноваційна освітня технологія, що базується на певних правилах, які розкривають задатки та можливості учасників інформаційно-комунікативного процесу. Основні з них розкрито Н. Боярським і С. Наумовим [1], яким у доступній формі вдалося показати принципи та порядок ведення дебатів у Британському форматі парламентських дебатів. Серед тем, пов’язаних із гендерними стосунками та комунікативними проблемами, що виникають під час їх здійснення, мають розвинуту дебатну базу та практику дебаткування наступні:

“Ця палата вважає, що в Україні забезпечено належне дотримання принципів гендерної рівності”;

“Ця палата запровадить обов’язкове вивчення навчального курсу “Теорія гендеру” в педагогічних вишах України”;

“Ця палата створить умови перебування молодих матерів-студенток у виші”.

Щодо адаптації тем дебаткування до галузі соціальної роботи, то як можливі варіанти розглядаються такі:

“Ця палата скасує привілеї при реалізації програм пенсійного забезпечення”;

“Ця палата створить свою модель організації структури надання соціальних послуг у місті”;

“Ця палата скасує соціальне жебрацтво завдяки запровадженню активного пошуку на ринку праці”.

Дебати як командно-рольова гра мають чітко визначені формати, тобто загальні правила проведення гри (інформаційно-комунікаційний обмін через виголошення промов з аргументами та апонування їм). Найбільш прийнятним для студентського середовища форматом є Британський формат парламентських дебатів (БФПД) [1; 4; 8]. Знайти аргументи, які підтримують запропоновану резолюцію (тему гри),

вбудувати переконливий “кейс” дебатів і викласти своє ставлення до проблеми в процесі формалізованої навчальної дискусії згідно з визначеною інтерпретацією дебатної гри – в цьому сутність та зміст практичних завдань для дебатерів. Як показує практика, в дебатній грі, як механізмі набуття комунікативних компетенцій, успішно реалізовується принцип гендерної рівності, оскільки якісно дебатують як представниці жіночої статі, так і представники чоловічої статі, чим створюють передумови для повсякденного застосування принципів гендерного права, створення гендерно-сприятливого середовища у вищій через розвиток молодіжного дебатного руху, що на практиці доведено в процесі реалізації соціально-педагогічного молодіжного проекту “Глухівський обрій: дебатний університет молодіжної активності (ДУМА) у 2013/2014 навчальному році, участь у якому активно брали і численні майбутні соціальні працівники.

Академічно-традиційне середовище вищу в наш час стикається з новим виглядом пізнавальної культури, для якої “людина, що репродукується” не є більше цікавою та значущою. Сьогодні набагато важливіше мати справу з “людиною, що творить” і самому бути таким на шляху реалізації права на успіх у житті. Важливим важелем на шляху суспільного сприйняття процесу соціалізації особистості у вищій є забезпечення сприятливих умов для формування комунікативної компетентності. Серед завдань, необхідних для втілення такого підходу до виховання, теоретик педагогіки А. Мудрик виділяє три групи завдань: природно-культурні, соціально-культурні, соціально-психологічні. До природно-культурних належать: досягнення тілесного ідеалу, закріпленого культурою, в якій живе людина; засвоєння елементів етикету, символіки, пов’язаних із тілом та статево-рольовою поведінкою; розвиток та реалізація фізичних і сексуальних задатків; здоровий спосіб життя. Під соціально-культурними завданнями розуміють пізнавальні, моральні, ціннісні орієнтації індивіда, включення їх до певного рівня соціальної культури, в якій превалює пріоритет прав людини. Соціально-психологічні завдання – це становлення самосвідомості особистості, її самовизначення в щоденному житті та на перспективу, самореалізація і самоствердження [4, с. 103]. Ефективним механізмом формування суспільного сприйняття необхідності реалізації зазначеного комплексу завдань в кожному окремо взятому вищій є освітня технологія “Дебати”, яка у формі інтелектуально-рольової гри за умови утворення громадської платформи соціального партнерства стає успішною школою особистісного зростання молоді, набуття професійних компетенцій практичного публічного спілкування на актуальну тематику, що є запорукою формування комунікативної

компетентності. Зробити процес соціалізації успішним як на індивідуальному, так і на груповому (колективному) рівнях – означає створити умови для формування комунікативної компетентності, подолання людської неpubлічності, пасивності при відстоюванні власних особистісних та професійних прав і свобод за допомогою освітньої технології “Дебати” [8]. В цьому і полягає сенс актуалізації комунікативної компетентності як вагомого компонента професійного становлення соціальних працівників у процесі розв’язання гендерного питання.

Література:

1. *Боярський Н.* Використання освітньої технології “дебати” при навчанні прав людини : навч.-метод. посіб. / Н. Боярський, С. Наумов. – К., 2009. – 130 с.

2. *Коць М. О.* Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога / М. О. Коць // Практична психологія та соціальна робота : науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 52–54.

3. *Крижанская Ю. С.* Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 208 с.

4. *Міщик Л. І.* Теоретичні основи інтеграції гендерного підходу у професійній підготовці студентів : монографія / Л. І. Міщик. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – 144 с.

5. *Міщик Л. І.* Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства “факультет – громадська організація” : монографія / Л. І. Міщик, Т. П. Голованова, В. В. Васильєва. – Запоріжжя : Просвіта, 2006. – 220 с.

6. *Масютіна М.* Навчаємось дебатовати : навч.-метод. посіб. / М. Масютіна, М. Сіряк, Г. Кудряшова. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2010. – 202 с.

7. *Поппер Карл* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер ; перекл. з англ. О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. Т. 1. – 1994. – 444 с.

8. *Твій помічник у дебатному клубі : метод. посіб.* / І. Бобрішев та ін. – Вид. 2-ге, переробл. й доповн. – Івано-Франківськ : ВМГО “Федерація дебатів України”, 2014. – 80 с.

9. *Холостова Е. И.* Технологии социальной работы / Е. И. Холостова. – М. : Инфра, 2003. – 400 с.

10. *Шнайдер А.* Навчання через дебати: різноманіття поглядів: адаптований переклад з англ. / Альфред Шнайдер, Максвелл Шнурер ; за заг. ред. О. І. Пометун ; пер. : Г. Гупан, Т. Клекота. – К. : БФ “Вчителі за демократію та партнерство”, 2009. – 320 с.